

הרב אליעזר לרנר

שיקולי פסיקה בספרות השו"ת – במלאכה הנעשית מאליה בשבת

בספרות השו"ת מופיעים לעתים שיקולים הנובעים מ"רוח ההלכה", בטענה ש"לא יתכן שההלכה תתיר לעשות זאת".* ברצוני להביא הדגמה מרתקת של שיקול הלכתי בספרות השו"ת שאינו שיקול הלכתי מובהק. בסוגיא של מלאכה שנעשתה על ידי האדם בע"ש וממשיכה בשבת - ישנה תשובה של אחד מפוסקי זמנינו, ה"אגרות משה", שבו הובא שיקול הנובע מ"רוח ההלכה". אולם, לפני שנביא את תשובתו של ה"אגרות משה" - נסקור בקצרה את המקורות העוסקים בנושא זה.

א. משנה - מס' שבת פרק א'

המשניות ה' עד י"א בפרק א', במסכת שבת עוסקות במלאכה הנעשית בערב שבת וממשיכה ונעשית בשבת מאליה.
במשניות ה-ח מובאת מחלוקת בין בית שמאי לבין בית הלל, בית שמאי אוסרים ובית הלל מתירים.
משנה ט מציגה מקרה שבו בית שמאי מודים לבית הלל, ומשנה י, להפך - היא מציגה מקרה שבו בית הלל מודים לבית שמאי.
התלמוד שם מביא ברייתא:
"פותרים מים לגינה ערב שבת עם חשכה, ומתמלאת והולכת כל היום כולו, ומניחים מוגמר תחת הכלים ומתגמרים כל היום כולו, ומניחים קילור על גבי העין ואיספלנית על גבי מכה ומתרפאת והולכת כל היום כולו, אבל אין נותנים חיטים לתוך הריחים של מים אלא כדי שיטחנו מבעוד יום."
"מאי טעמא? אמר רבה מפני שמשמעת קול."
"אמר ליה רב יוסף ולימא מר משום שביתת כלים...אלא אמר רב יוסף משום שביתת כלים...והשתא דאמר רב אושעיא אמר רב אסי מאן תנא שביתת כלים דאורייתא - בית שמאי היא ולא בית הלל."

הגמרא שם מביאה שני נימוקים מדוע אין נותנים חיטים לריחים של מים: לדעת רבה, משום איסור השמעת קול, וטעם זה הוא גם לפי ב"ה שבדרך כלל מתירים לעשות מלאכה בערב שבת הנמשכת בשבת, ובכל זאת במקרה של

השמעת קול הם אוסרים. אולם, לדעת רב יוסף, האיסור הוא משום שביתת כלים, וטעם זה מבוסס רק לפי שיטת בית שמאי.

ב. עיון קצר במקצת פסקי הראשונים

הראשונים נתלקו, האם מותר לתת חיטים לתוך ריחים של מים בע"ש על מנת שימשיכו לפעול בשבת. המחלוקת תלויה בעיקר בשאלה, האם אנו מעמידים את הברייתא שאין נותנים חיטים לתוך ריחים של מים בערב שבת-כבית הלל או כבית שמאי.

בר"י מסכת שבת דף ו, ע"א, מובא:

"תנו רבנן... ואין נותנים חיטים לתוך הריחים של מים אלא כדי שיטחנו מבעוד יום, ואוקימנא אליבא דב"ש דאית להו שביתת כלים אבל לב"ה לית להו שביתת כלים וש"י, ואיכא מ"ד אסור, ואפי' לב"ה מפני שמשמעת את הקול".

בתו' שבת יח, ע"א מובאת דעה להיתר:

"אומר ר"ת דהלכתא כרב יוסף דמוקי ברייתא כב"ש דהא רב הושעיא קאי כוותיה ולפי' ריחים מותרים, דלדידיה לבית הלל שרי".

ובהמשך מובאת דעה לאסור:

"וכן פסק ר"ח דטעמא דריחים משום השמעת קול ואתי כב"ה".

והנה השו"ע בסי' רנב, פסק שמותר לתת חיטים לתוך ריחים של מים סמוך לחשכה.

ג. עיון קצר במקצת פסקי האחרונים

לפני המהר"י וי"ל (בשו"ת שלו סימן קל) הובאה שאלה: מה דינו של כלי משקלות בשם זייגער, המשמיע רעש לשעות, האם מותר להפעילו מערב שבת? ואלו דבריו בקצרה שם:

"מה ששאלת על כלי העשוי למשקלות להשמיע קול לפי סדר השעות נראה דאסור, דר"ח והאשרי פסקו כרבה פ"ק דשבת דאוקי ברייתא אין נותנים חיטים לתוך ריחים אפי' כב"ה משום השמעת קול". משמע שהמהר"י וי"ל אוסר את השימוש בכלי זה מצד השמעת קול.

מאידך, ה"לקט ישר" חלק א', עמוד מח חולק עליו, וז"ל:

"כלי שעושים במשקלות שיקיש וישמיע קול לפי סדר השעות, נראה לענין להעמידנו בע"ש כדי שיקיש בשבת וישמע הקול, אע"ג דפסק הר"ח והאשרי פ"ק דשבת דאין נותנים חיטים לתוך הריחים משום דמשמיע קול, ופירש רש"י משום דאיכא זילותא לשבת, משום דאוושא מילתא, ומקצת רבותינו פסקו

בפרק בתרא דערובין דכל משמיע קול אסור בשבת, אפילו אינו של שיר, מ"מ אינו דמי, דהתם אוושא מילתא דאסור דאורייתא דטחינה אב מלאכה היא, אבל השמעת קול דהכא אינו אלא גזירה דרבנן...".

ביאור דבריו הוא: כל האיסור להפעיל בערב שבת כלי שישמיע קול בשבת - הוא דווקא כאשר יחשבו שנעשה בשבת איסור דאורייתא כמו טחינה, אבל כאן מדובר באיסור דרבנן. אולם ממשיך ה"לקט יישר":

"מיהו יש לדחות בהיכא דאוושא מילתא גזרו אפילו בדרבנן".

לכאורה, ה"לקט יישר" מביא הווא אמינא שאולי בכל זאת יהיה איסור בהשמעת קול אפילו גם במילי דרבנן, אולם הוא דוחה אפשרות זו, ואלו דבריו: "אבל יש להביא ראיה מתנן פרק אע"פ גבי צינור שעלו בו קשקשים ממעכו בצנעה, ומקשה התוס' והא כל דבר שהוא אסור משום מראית העין אפי' בחדרי חדרים אסור, ומתוצי דזהו דווקא במקום שאם נראה היה כמלאכה דאורייתא, אבל במקום שאפי' אם היה נראה לא היה כי אם איסור דרבנן - לא מחמירים בחדרי חדרים אפי' בשבת, והוא הדין נידון דידן דאפי' אם יבוא לידי זילותא ע"י אוושא דמילתא ויסברו העולם שבשבת גופיה סידרו, מ"מ לא יזלזלו אלא איסור דרבנן".

להלכה כותב הרמ"א להיתר:

"ומותר להעמיד כלי משקולת שקורים זייגע"ר מערב שבת אע"פ שמשמיע קול בשבת, כי הכל יודעים שדרכם להעמידו מאתמול".

ד. עיון קצר בדברי מקצת הפוסקים בדורנו

עם גבור ההתפתחות הטכנולוגית, והמצאתו של שעון השבת, אך טבעי הוא שישנה בספרות השו"ת התייחסות לשאלה, האם מותר להפעיל שעון שבת בע"ש על מנת שיבשל בשבת עצמה. בנושא זה יש לבעל ה"אגרות משה" שיקול יחודי, שנראהו להלן. אולם לפני שנביא את דבריו, מן הראוי הוא, להתייחס לדברי שניים מגדולי הפוסקים בדורנו.

בשו"ת "מלמד להועיל"¹ (חלק ג', סימן נח), נשאל:

"איש אחד המציא מראה שעות שאפשר להכינו ולהעריכו בערב שבת באופן שבשעה ידועה כגון ב' שעות לפני הצהרים הוא פותח ברזא של קנה שלהבת גז

1. ה"מלמד להועיל" - רבי דוד צבי הופמן נולד בהונגריה, נפטר בברלין, גדולתו בתורה הקיפה את כל תחומי ספרות ההלכה: מקרא, תלמוד, מדרש ופוסקים, כראש בית המדרש לרבנים ע"ש רבי עזריאל הילדסהיימר בברלין, אשר בו נעשה שימוש במיטב פרי החכמה והטכנולוגיה בשרות התורה וההלכה. חינך דורות של רבנים. בספר השו"ת שלו, "מלמד להועיל", טיפל הרב הופמן בקשת רחבה של בעיות מודרניות.

שהייתה דולקת מערב שבת בניצוץ קטן מפני שהקנה לא היה פתוח אלא כמחט סדקית וע"י אותה פתיחה נפתח הקנה בריוח והיא מוספת ודולקת באור גדול ומחממת קדרה המונחת עליה מערב שבת".

נביא כאן רק את סיכום תשובתו של ה"מלמד להועיל":
"סוף דבר חזרתי על כל הצדדין ולא מצאתי טעם לאסור, ואף שאיני מסכים להקל לבשל באופן זה מתחילה משום גזירה שמא יעמיד הקדרה שם בשבת, מ"מ לעניין חימום תבשיל שנתבשל כל צרכו, יש להקל ואין לגזור".

בשו"ת "ציץ אליעזר"² (חלק ז', סימן טז), נשאל:
"אם מותר להעמיד מערב שבת מיחם חשמל עם תה עבור קהל בית הכנסת אשר החשמל שבו מתכבה ע"פ שעון בחצות, וחוזר ומדליק בבוקר והמים חוזרים ומתחממים".

בשאלה זו מדובר על עשיית פעולה מערב שבת הגורמת לבישול בשבת עצמה. נצטט כאן חלק מתשובתו של ה"ציץ אליעזר":

"בראש ובראשונה אציין למה שמצאתי בספר מתא דירושלים על הירושלמי...שמעתי מאמ"ו הגאון "חתם סופר" שמופלגי תורה שעמדו ללמוד תורה בליל שבת ורצו לשתות קאווע חם חידשו להם דבר חכמה והעריכו להם ע"ש עצים דקים זה על זה והעמידו עליהם קדרה של קאווע קר ושמו תחת העצים הדקים האלו לונט ושמוה תחת העצים והדליקו אותו בקצה האחרון שלה והלונט היתה מהבהבת עד בי שלישי הלילה ואז נגעה אל חוט גפרית ונדלק והודלקה העצים ונתחמם הקאווע ואע"ג דאם עושים כן בשבת חייב, מ"מ לא חשו משום דקיי"ל כב"ה, הרי לפנינו מעשה רב של מופלגי תורה בזמנו של ה"חתם סופר" שהנהיגו לעצמם להתיר העשייה בכעין נידוננו, דהיינו להעמיד בע"ש קדרה של קאווע קר על עצים שיודלקו מאליהם בשבת ויחממו את הקאווע".

עולה מדבריו, שמותר בערב שבת לבצע פעולה שתגרום בשבת עצמה לבישול, במקרה שלא קיים החשש של שמא יחתה.

2. ה"ציץ אליעזר" - רבי אליעזר יהודה ולדנברג, נולד בשנת תרע"ז, כיהן כאב בית דין בירושלים, בספריו "ציץ אליעזר" הוא עונה על הרבה שאלות מודרניות, כתב גם ספר העוסק בבעיות הלכה ומדינה.

ה. שיקוליו של בעל "אגרות משה"

בשו"ת "אגרות משה"³ (חלק או"ח ד, סימן ס) נשאל על מקרה דומה, והשיקולים שלו כמצוין לעיל שונים לחלוטין.

השאלה: "מלאכה הנעשית בשבת ע"י שעון שבת... הנה בדבר שע"י חשמל אפשר ע"י מורה שעות הנעשה לכך שיעמידנו בע"ש באופן שיתחיל לבשל למחר ביום השבת כשעה לפני זמן האכילה".

התשובה: "הנה לענ"ד פשוט שאסור להתיר זה, דהרי ע"י מורה שעות כזה יכולים לעשות כל המלאכות בשבת ובכל בתי החרושת ואין לך זלזול גדול לשבת מזה"⁴.

נמצאנו למדים כאן שיקול חדש, שלא מצאנו בספרי השו"ת שהבאנו עד כה, מדוע יש לאסור. הסיבה: היתר שימוש במורה שעות יביא להריסת כל צביונה של השבת, משום שכל המלאכות ייעשו בשבת. אלא שה"אגרות משה" אינו יכול להביא שיקול כזה מבלי לצרף אליו שיקול הלכתי, שהרי מצד עיקר הדין הרי הלכה כב"ה, שמותר לעשות פעולה בע"ש הנמשכת לתוך השבת, ולכן מביא ה"אגרות משה" שני שיקולים הלכתיים:

1) שיקול ראשון: דימוי לאיסור אמירה לנכרי. ובלשונו:

"וברור שאם היה זה בזמן התנאים והאמוראים היו אוסרים זה, כמו שאסרו אמירה לנכרי מטעם זה, וגם אולי הוא ממילא בכלל איסור זה דאסרו אמירה לנכרי, דאסרו כל מלאכה הנעשית בשביל ישראל מצד אמירת ישראל וכ"ש מצד מעשה הישראלי".

כלומר, ה"אגרות משה" מדמה מלאכה הנעשית בשבת ע"י שעון שבת למושג ההלכתי של אמירה לנכרי, שכשם שאסור לומר לגוי בערב שבת שיעשה עבורי מלאכה בשבת- כך אסור לעשות מעשה בערב שבת שבעקבותיו תיעשה מלאכה בשבת.

3. ה"אגרות משה" - רבי משה פינשטיין, נולד ברוסיה בשנת תרנ"ה, ושם למד ואף כיהן ברבנות עד הגירתו לארצות הברית בשנת תרצ"ז. ישיבתו בניו יורק, "תפארת ירושלים", היא אחת הישיבות המעולות הודות להנהגתו. היה מוכר כפוסק הגדול בארה"ב, דן בתשובותיו בבעיות טכנולוגיות מודרניות, וגם בעיקרי היהדות, נפטר בשנת תשמ"ו.

4. נציין, שבתשובות הרב הרצוג, ישנה תשובה בעניין עבודת בתי חרושת בשבת, והמסקנה היא: מתירים שהמכונות ימשיכו גם בשבת בפעולתם האוטומטית שהחלו עוד לפני השבת, אך בתנאי שהבית כולו יהא סגור ומסוגר, משעה ועשרים דקה לפני שקיעת החמה בעש"ק עד לשעת צאת הכוכבים במוצאי שבת, ולא יימצא בו שום אדם. למעלה, בכניסה של הבנין ייתלה שלט שבו יכתב: "סגור כולו בשבת, אין בו אדם ביום הקדוש".

אין ספק שנקודת המוצא של ה"אגרות משה" היא שאין זה "שבת"י שכל כלי הבית יעבדו בבית בשבת, אך כיוון שלא ניתן לבסס פסיקה הלכתית רק על נקודת מוצא זו - דימה ה"אגרות משה" מלאכה הנעשית מאליה בשבת באמצעות שעון שבת למלאכה הנעשית על ידי נכרי בשבת.

(2) שיקול שני: **חוסר כבוד שבת**. ולהלן דבריו:

"אבל יש טעם גדול לאסור מטעם אחר, דהא זילותא דשבת ואף זילותא דיו"ט הא אסרו בכמה דברים וכיוון שברור שאיכא זילותא דשבת הוא בכלל איסור זה ממילא אף שלא אסרו זה ביחוד דכל ענין זילותא הוא האסור. וגם פשוט לענין דעושה דבר שהוא זילותא לשבת הוא עובר בידים על חיוב הכבוד שמשמע שהוא ג"כ חיוב התורה שנתפרשו ע"י הנביאים שכתב הרמב"ם בהלי שבת ד' דברים נאמרו בשבת שניים מהתורה ושניים מדברי סופרים והם מפורשים ע"י הנביאים... וכן הוא חיוב הכבוד לשבת שהוא מהלכה ונתפרשו ע"י הנביאים בקרא, והרמב"ם פירש המעשים המחויבים לעשות לכבוד שבת, וממילא מובן דהדברים שעשייתם הוא זילותא לשבת הוא ג"כ עובר על מצווה זו דכבוד שבת ועוד גרוע דהרי עובר זה במעשה".

מוכח איפוא שה"אגרות משה" מחדש כאן שכאשר אדם עושה מעשה שיש בו זלזול בשבת הוא עובר על כבוד שבת, וכשם שדין כבוד שבת כולל בתוכו מעשים המחויבים לעשות לכבוד שבת- כך כבוד שבת כולל מעשים שאסור לעשותם משום זילות בשבת.⁵

סיכום ומסקנה

תשובתו של ה"אגרות משה" בענין עשיית מעשה בע"ש שבעקבותיו תיעשה מאליה מלאכה בשבת היא דוגמא לפסיקה הלכתית בספרות השו"ת שבה השיקול לאיסור אינו שיקול הלכתי מובהק, הנעשה על פי הכללים ההלכתיים המקובלים, אלא שיקול המבוסס על "רוח ההלכה".

על פי הכללים ההלכתיים המקובלים, הלכה כב"ה ומותר לעשות מעשה בערב שבת שבעקבותיו תיעשה מאליה מלאכה בשבת. אלא ש"רוח ההלכה" לא נוחה מכך, משום שלא יתכן שכל בתי החרשת יעבדו מאליהם בשבת.

5. למעשה, כבר ה"משנה ברורה" על שו"ע או"ח סימן רנב, סעיף ה, מחדש שכבוד שבת אינו רק עשיית מעשים לכבוד שבת, אלא אסור לעשות מעשים המביאים לידי זלזול בשבת, וזה לשונו: "נכלל בזה כל דבר המשמיע קול שיש בזה זלזול וחוסר כבוד לשבת".

* הערכת המערכת:

נראה להדגיש ששיקול הנובע מ"רוח ההלכה" כדברי המחבר, אף הוא שיקול הלכתי ברור, שאם לא כן, כל גזירות חכמים לפי זה אינם שיקולים הלכתיים ח"ו. אלא שכל דבר היכול להביא לזלזול בהלכות שבת חובה על חכמי הפוסקים לאסרו. אולם במקום שניתן להקל, כגון בשעת הדחק וכיוצא, יתכן לפעמים להעמיד הפסק עפ"י ההלכה המקורית, ואכאמ"ל.